

УДК 821.161.2.09 Marios(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-9>**ФЕМІНІСТИЧНИЙ ДИСКУРС ІНДИВІДУАЦІЇ
В ПОВІСТІ МАРІЇ МАТІОС «МОСКАЛИЦЯ»****FEMINIST DISCOURSE OF INDIVIDUATION
IN THE NOVEL BY MARIA MATIOS «MOSKALITSA»****Бровко О.О.,***orcid.org/0000-0001-7519-4725**доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури,
компаративістики і грінченкознавства**Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*

У статті представлено дослідження особливостей художнього втілення індивідуації за психологічною концепцією К. Г. Юнга. Цей процес охарактеризовано з позиції феміністичного дискурсу української літератури та літературознавства, присвячених відображенню й аналізу жіночого письма як репрезентації особливого життєвого досвіду і психосвіту. Як теоретичні основи для ідейного вектору розвідки передусім опрацьовано здобутки В. Агеєвої, С. Павличко, С. Жигун, Т. Гребенюк. З-поміж творів Марії Матіос визначено ті, які найбільш доречно аналізувати саме з погляду відображення жіночої екзистенції в повноті її вимірів.

Зокрема, феміністичну модель індивідуації розглянуто на матеріалі повісті Марії Матіос «Москалиця», де художньо екстрапольовано вияв жіночого досвіду в історичному міжчассі. Індивідуація, за К. Г. Юнгом, відбувається протягом усього життя, але на тих чи тих проміжках може мати різний темп і проходити через кризові точки, які сприятимуть якісним перетворенням психіки, що, як відомо, передбачає формування й інтеграцію архетипів індивідуального несвідомого. У повісті «Москалиця» Марія Матіос зображує розвиток Северини фрагментарно із зупинкою на значимих моментах життя жінки, які своєрідними точками біфуркації, що сприяють зміні її самосприйняття та бачення соціумом. Точково переданий історичний контекст дозволяє досягнути драматичний вплив воєн і тоталітарного режиму на формування жіночої екзистенції, позаяк досвід аналітичної психології надає змогу висвітлити цю специфіку розвитку особистості як чинник психологізму твору.

У практичній частині висвітлено, як основні епізоди твору репрезентують особливу модель жіночої індивідуації в несприятливих умовах, яку можна інтерпретувати художньою експлікацією трагедії жінки під впливом травматичних обставин. На матеріалі повісті визначено чинники, що сприяють викривленню гармонійного процесу психічного розвитку: позбавлення повноцінної родини, відсутність образів магістральних архетипів колективного несвідомого (Великої Матері та Мудрого Старого), родова психічна травма й неприйняття соціумом. Наслідками цього Марія Матіос зображує втрату тілесності й інтроверсію особистості, що візуалізовано через небагатослівність і відлюдкуватість Северини. Однак поряд із цим травматичний досвід за твором можна розглядати як шлях до досягнення трансцендентного та мобілізації психічних і фізичних сил для виживання в несприятливих умовах.

Ключові слова: архетип, індивідуація, Марія Матіос, психологізм, психопоетика, фемінізм.

The article presents a study of the peculiarities of the artistic embodiment of individuation, a psychological concept of C. G. Jung. This process is characterized from the point of view of the feminist discourse of Ukrainian literature and literary criticism, dedicated to the reflection and analysis of women's writing as a representation of a special life experience and psychological world. The achievements of V. Ageieva, S. Pavlychko, S. Zhygun and T. Grebeniuk are used as a theoretical basis for the ideological vector of the research. Taking into account this vision of feminist discourse, the works of Maria Matios are identified as those that are most appropriate to analyze in terms of reflecting female existence in the fullness of its dimensions.

The feminine model of individuation is examined on the basis of the novel "Moskalitsa" by Maria Matios, which depicts the mental development of a woman in the historical interval. According to C. G. Jung, individuation takes place throughout life, but at certain intervals it can have a different pace and go through crisis points that will contribute to qualitative transformations of the psyche. This process involves the formation of archetypes of the individual unconscious and the integration of archetypes of the collective unconscious. Maria Matios portrays Severina's development in fragments, focusing on the significant moments in the woman's life that contribute to

changing her self-perception and vision of society. The precisely conveyed historical context allows us to comprehend the dramatic impact of wars and totalitarianism on women's destiny. The deep psychologism of the work allows for a detailed examination of mental phenomena using analytical psychology.

The practical part of the study examines the main episodes of the novel, which constitute a special model of female individuation in unfavorable conditions, which can be interpreted as a collective image of the tragedy of a woman under the influence of traumatic circumstances. The novel's material identifies the factors that contribute to the distortion of the harmonious process of mental development: deprivation of a full-fledged family, the absence of images of the main archetypes of the collective unconscious (the Great Mother and the Wise Old Man), generic psychological trauma and rejection by society. As a consequence, Maria Matios depicts the loss of physicality (sexuality) and introversion of the individual, which is visualized through Severina's taciturnity and reclusiveness. However, at the same time, the traumatic experience in the work can be seen as a way to comprehend the transcendent and mobilize mental and physical strength to survive in adverse conditions

Key words: archetype, individuation, Maria Matios, psychology, psychopoetics, feminism.

Постановка проблеми. Проблема рецепції текстів жіночого письма і формування жіночого канону залишається одним із актуальних чинників теоретичного моделювання ідентичності української літератури, у тому числі і в гендерному вимірі. Як відомо, лише з другої половини XIX століття в ній вияскравлюється потужний і продуктивний складник – жіноче письмо. В. Агеєва виокремлює його передусім за призначенням – «вираження свого, суто жіночого, емоційного й духовного досвіду» [1, с. 11]. Сукупність художніх і публіцистичних творів, написаних жінками й про жінок творять своєрідний феміністичний дискурс, якому притаманна підвищена увага до жіночої психології, становища в суспільстві упродовж різних історичних періодів, взаємин із представниками власної і протилежної статі. Це письменство здатне репрезентувати ті чи ті проблеми на широкий загаль, доповнюючи чи коригуючи уявлення про жіночий простір.

Найбільш визначними постатями, що стояли біля витоків жіночого письма й творили феміністичний дискурс, на думку В. Агеєвої та С. Павличко, є Марко Вовчок, Олена Пчілка, Леся Українка, Ольга Кобилянська, Наталя Кобринська та інші. Тоді, у кінці XIX століття – на початку XX йшлося про розробку нових тем і мотивів, «колізії жіночих стосунків, жіночої дружби, про зміну становища жінки в чоловічому світі». Модерна героїня переставала бути об'єктом та миритися з приписаним їй місцем у патріархальній системі координат [1, с. 13].

Утім, цей розквіт фемінності як самоцілі й самодостатності у своїй органічній подобі було нівельовано Радянським Союзом, який замінив Велику Матір спершу Матір'ю-Батьківщиною з мечем (або з молотом чи гвинтівкою), а тоді – універсальним знаряддям для ведення господарства, побудови комунізму й народження його майбутніх послідовників [1, с. 15]. Знову жіноче буття як самоціль, пошуки свого призначення й досягнення повномірної глибини душевних переживань повернулося на сторінки жіночої прози зі здобуттям української незалежності та поширенням ідей постструктуралізму і постмодерністської художньої практики національним культурним простором.

Однією з авторок, чий тексти акумулюють прочитання жіночого досвіду проживання травми є Марія Матіос. У персоносвіті Марії Матіос частіше домінують жіночі образи, винятком є хіба що повість «Армагедон уже відбувся», роман «Букова земля» й деякі зразки малої епіки. Проте, якщо звернути увагу на спрямованість конкретного тексту на репрезентацію жіночого психосвіту [5], місця в соціумі, проблем і конфліктів, із цим пов'язаних, то деякі твори авторки зосереджені на іншому колі історіософських, екзистенційних проблем. Натомість у романах «Щоденник страченої», «Майже ніколи не навпаки», збірці «Чотири пори життя», повісті «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба» і «Москалиця» акцент на психоісторії в онтологічно-екзистенційному прочитанні здійснено саме з позиції жіночого травматичного досвіду.

Зокрема, у повісті «Москалиця» сюжет охоплює все життя: від народження до поважного віку головної героїні. Саме на її становленні, психічних станах та переживанні життєвих колізій і зосереджено нарацію, що дає підстави розглядати твір у феміністичному дискурсі. Окрім цього, психологізм повісті з детальним зображенням тих чи тих психічних феноменів, які

супроводжують дорослішання й подальше становлення жінки, інспірує спробу аналізу цього шляху як художнє втілення процесу, який К. Г. Юнг називає «індивідуацією» – розвитком психіки протягом життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключовими для визначення специфіки феміністичного дискурсу є праці світових літературознавиць С. де Бовуар, Е. Шовалтер та Ю. Кристєвої. В українському літературознавстві звертаємо увагу на здобутки В. Агеєвої [1] та С. Павличко [6], які дають змогу досягнути траєкторію руху національного літературного процесу в цьому напрямку.

Гендерні аспекти дослідження творчості Марії Матіос представлено в дисертації О. Башкирової [2]. Застосування аналітичної психології для літературознавчої інтерпретації прози письменниці запропоновано в напрацюваннях О. Підгорної [9] та О. Івашиної [5]. Продуктивні міркування, актуальні для розвитку подальших теоретико-літературних студій, містяться в розвідках Т. Гребенюк [3] і С. Жигун [4], присвячених текстам сучасної української літератури.

Як джерело психологічної теорії щодо процесу індивідуації залучено праці К. Г. Юнга [10] та М. Стайна [11]. Саме К. Г. Юнгу належить поняття індивідуації, яке трактується в термінологічному словнику «Психологічних типів» як процес утворення і формування окремої особистості, тобто розвиток психологічного індивіда, його сепарація від колективної психології [10, с. 426-427]. М. Стайн пропонує поглиблене та вузькоспеціалізоване дослідження цього феномену в монографії «Принцип індивідуації» [11].

Мета дослідження. Метою цієї розвідки є виявлення рис, притаманних феміністичному дискурсу літератури, в процесі індивідуації особистості, окресленому в повісті Марії Матіос «Москалиця». Для реалізації поставленої мети вважаємо доречним застосування різного бачення психічних феноменів (К. Г. Юнга та М. Стайна) з урахуванням принципу системного еkleктизму (Г. Олпорт) [7].

Виклад основного матеріалу. Індивідуація за психологічною концепцією К. Г. Юнга – це процес розвитку особистості упродовж життя, який супроводжується внутрішніми трансформаціями різних складників психіки. При цьому спершу відбувається диференціація, своєрідне віднайдення або формування таких частин, або ж «структурних субстанцій» [5, с. 176], як Тінь, Его, Персона, Аніма/Анімус, а потім їхня інтеграція в психіку задля гармонійного досягнення внутрішньої єдності (Самості). Індивідуація є природньою необхідною, на фізіологічному рівні вона відбувається безумовно, але на психічному – потребує відсутності суттєвих зовнішніх перешкод, при цьому з утворенням та розв'язанням внутрішніх конфліктів. Поряд із цим психіка взаємодіє із архетипами колективного несвідомого, інтеграція яких є необхідною на різних етапах життя [10, с. 427-428].

Повість Марії Матіос «Москалиця» відтворює цей процес у дещо фрагментарному вигляді, як того вимагає форма художнього твору. Однак це дає змогу зосередитися саме на ключових моментах, кожен із яких можна вважати кризовою точкою росту для головної героїні, тригером індивідуації – тією необхідною перешкодою, яку варто подолати, щоб здобути новий досвід, метафоризований через оприявлення низки архетипів. При цьому шлях Северини аж ніяк не можна вважати ідеальною моделлю цього процесу, оскільки на заваді стають проблеми суспільного та історичного характеру, що ілюструє одну з основних ідей твору – неможливість гармонічного становлення особистості в історичному міжчассі.

Випробування на долю головної героїні випадають ще з моменту зачаття, оскільки її народження є наслідком насильства, вчиненого над її матір'ю Катрінкою під час Першої Світової війни «русацькими» солдатами в 1914 році. Мати дає їй ім'я на честь іншого чоловіка – Петра Северина, але все село знає її історію народження, тому називає Москалицею. Це позбавляє жінку внутрішньої опори та образу батька, необхідного для гармонійного становлення, накладає відбиток на Персону та, як наслідок, сприйняття самої себе: «Бачте, вона від народження нечиста. У гріху зачата. У гріху народжена. Та ще до всього – москалиця» [6, с. 21].

Образ матері так само не стає для неї підґрунтям для формування особистості. Катрінка «скидалася на дитину, а не на маму» [6, с. 7], тож Северина не має достатньої взаємодії з образом Великої Матері ні в сім'ї, ні поза нею, бо після смерті матері потрапляє до бездітної сім'ї Онуфрійчуків у найми. Потенційно це сприятиме тому, що протягом сюжету повісті головна героїня втілюватиме образ Диви, позбавленої тілесності й фізіологічного прагнення до материнства. Але на психічному рівні жінка відчуватиме потребу в піклуванні та хоча б символічній інтеграції архетипу Матері через турботу про тварин: «Відтоді москалиця стала ще й гадючою мамою» [6, с. 35].

Марія Матіос зображує її зовнішній вигляд десексуалізовано: «А то ж не дівка – а справжня тичка: висока, худа, в грудях плеската й мізерна. Божка його знає чому, але завжди ходить уся в чорному» [6, с. 9]. Це унеможлиблює сприйняття Северини в еротичному контексті як результат заперечення нею сексуальності через трагедію свого народження. Письменниця зображує таким чином генетичну травму, яка, здобута в одному поколінні, може впливати й на наступні, тому особистісна драма стає репрезентацією національної.

При цьому опис дівчини доповнено художніми образами, які створюють войовничий контекст: «Але як подивиться раптово з-під густих чорних брів – немовби *гострим серпом* черкне. Та так само раптово затисне *бриту* погляду під віями, ніби той *серп* у землю зажене» [6, с. 9]. Таким чином від юності й до зрілого віку головна героїня асоціюється з образом грецької богині Артеміди – непорочної дівчи-воїни. Наприкінці твору жінка не боїться смерті, бо «вона також, як ця спасенна Жінка, дотепер *непорочна*» [6, с. 62]. Жінка в Білому або ж Панна постає у повісті як персоніфікація образу смерті і так само наділена жіночими рисами, що відповідає феміністичному дискурсу твору.

Северина втілює класичний образ «хорошої дочки», знаний із казок на зразок «Про дідову дочку й бабину дочку»: «Годованка до роботи вдатна. Беручка. Як колись і її мама Катрінка» [6, с. 9]. Однак Марія Матіос значно більше психологізує її образ, наділяє його інтровертними рисами та повторюваною в творчості характеристикою – мовчанням: «Лише вдачею якась така...інакша...Северині за слово треба платити. Навіть на оте різке, як удар батога в спину – *москалиця*, нікому не відповіла й разу» [6, с. 9].

Таким чином індивідуалізація дівчини стає її особистим здобутком і відповідальністю. Позбавлена батька від народження, матері з дванадцяти років через повінь, а опікунів – з двадцяти п'яти через більшовицьку владу, дівчина опиняється сама та змушена самотійно дбати про себе: «Северина вдивляється перед собою в такий веселий ранковий світ ще трохи сонного Лустуна і чує, що їй тепер так, ніби хто у пропасть її кинув і лишив там без хлібчика-без водички. А вона ще й без тата, без мами» [6, с. 21].

Попри те, що авторка вкладає у її внутрішній монолог уявлення про себе «нечиста», за твором Северина постає дещо ідеалізованим відображенням непорочної Диви, що робить її незалежною від матеріального світу та ближчою до світу духовного. Відображено це в міфічних віруваннях односельчан про те, що дівчина наділена надприродною силою та має контакт із нечистим: «Не інакше, як *щезник* помагає... Певно, що таки виплодила *дідька!* Бо любчика під пахвою не гріла, своїм теплом ні з ким не ділилася. Усе віддала тому *гонимарникові*» [6, с. 10]. Але Северина «щезника не висиджувала. Не хотіла мати його силу, а йому – віддавати свою» і «паруватися з рогатим» [6, с. 20], що, з одного боку, посилює сакралізацію образу дівчини та феміністичний контекст її індивідуалізації, протягом якої жінка покладається на себе й не потребує втручання чоловічих архетипів – будь то Мудрий Старий чи Трикстер. З іншого боку, авторка досить чітко змальовує нездатність Северини до гармонійного контакту з Анімусом як чоловічим началом, адже родова травма викликає страх перед чоловіками й недовіру. Це дозволяє прочитувати в Северині не лише конкретну особистість, а й утілення архетипу або своєрідний збірний образ жінки, змушеної виживати в складних історичних та соціальних умовах. Позбавлена захисту соціуму Северина відокремлюється

від нього й переносить свідомість у площину трансцендентного, де почувається в безпеці, має силу і владу.

Концептуальну модель індивідуації головної героїні відображено в самій повісті лаконічним відтворенням прізвиськ, наданих їй громадою протягом життя: «Байстриця. Москалиця. Северинка. Мольфарка» [6, с. 46]. Якщо умовно поділити пройдений жінкою шлях (а вона про це думає вже в старшому віці), то бачимо, як спершу Северина була для оточення навіть без імені, адже її визначало гріховне, на їхню думку, походження, але потім своїм розумом та витримкою протягом життєвих перипетій дівчина його здобуває. Більше того, «москалиця» стає її звичним найменуванням, яке не бентежить, бо на рівні Его Северина приймає своє походження. І в цьому процесі розвитку здобуває ще один статус – мольфарка. Мудрість та здібності до цілительства допомагають їй знайти своє призначення та здобути своєрідне визнання від оточення, що можна вважати метою психічного розвитку та певним результатом пройденого шляху.

Висновки. Повість «Москалиця» належить до феміністичного дискурсу української постмодерної прози, бо розкриває перед читачем винятково жіночий досвід і психосвіт. Марія Матіос зображує трагедію буття жінки в історичному міжчассі: Перша і Друга світові війни, встановлення більшовицького режиму. Історичні події в цьому творі є фоном для зображення психічного розвитку впродовж життя головної героїні Северини і тригером для переходу на нові етапи розвитку. Позбавлення родини та опікунів, житла й добробуту, вона змушена самостійно влаштувати своє життя, наполегливо працювати та захищати себе, що формує сильну й незалежну особистість, наділену трансцендентними здібностями та репутацією мольфарки. Однак через народження від учиненого російськими військовими насильства дівчина стикається з генетичною травмою (в духовному вимірі), що сприяє страху перед образами чоловічих архетипів і викривленню процесу індивідуації.

Москалиця виступає досить ідеалізованою та сакралізованою постаттю, уособленням непорочної Диви, що репрезентує радше архетип і збірний образ. Таким чином Марія Матіос відображає ціле покоління жінок, на чю долю випали тяжкі випробування, зумовлені історичним та соціальним контекстом. Це увиразнює феміністичний дискурс повісті «Москалиця» та належність твору до окресленого В. Агеєвою «жіночого письма» як продуктивної теми подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2003. 320 с.
2. Башкирова О. Гендерні художні моделі сучасної української романістики. Київ : Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. 352 с.
3. Гребенюк Т. Мовчання й говоріння як форми репрезентації історичної травми в українській прозі доби Незалежності *Синopsis: текст, контекст, медіа*, 2022, Т.28, № 3 <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/537>
4. Жигун С. «Ноїв ковчег» Галини Гордасевич: як метафора маркує травму *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*, 2023, № 21, С. 57–63.
5. Івашина О. Національна модель індивідуації в романі Марії Матіос «Черевички Божої Матері». *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, 2024, № 208, С. 174–180.
6. Матіос М. Москалиця; Мама Маріца – дружина Христофора Колумба. Львів : ЛА «Піраміда», 2008. 64+48 с.
7. Михіда С. Психопоетика українського модерну : Проблема реконструкції особистості письменника. Кіровоград : «Поліграф–Терція», 2012. 357 с.
8. Павличко С. Фемінізм. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 327 с.
9. Підгорна О. Архетипна структура буковинського наративу Марії Матіос (конспект роману «Солодка Даруся»). *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*, 2018, № 11, С. 212–223.
10. Jung C. G. *Psychological types*. Translated by R. F. C. Hull. Princeton University Press, 1976. 651 p.
11. Stein M. *Principle of Individuation: Toward the Development of Human Consciousness*. Chiron Publications, 2013. 250 p.